

SPÁNEK A SMRT

Rudolf Steiner

Do podstaty bdělého vědomí nelze proniknout bez pozorování stavu, jež člověk prožívá během spánku; a k řešení záhady života není možno přispět, aniž bychom vzali v úvahu smrt. Pro člověka, v němž nežije sebemenší cit pro význam nadsmyslového poznání, mohou vyplývat pochyby o něm již z toho, jak provádí svá pozorování spánku a smrti. Toto poznání oceňuje pohnutky, z nichž tyto pochyby vznikají. Neboť není nic nepochopitelného na tom, když někdo říká, že člověk je tu pro činný život a že jeho činnost závisí na tom, jak se oddává tomuto životu. Hloubání o stavech spánku a smrti může tedy vznikat jen ze zahálčivého snění a nemůže vést k ničemu jinému než k prázdnému fantazírování. V odmítání takové „fantastiky“ mohou lidé snadno spatřovat projev zdravé duše a v oddanosti takovému „zahálčivému snění“ něco chorobného, co může být vhodné jen pro osoby, jimž chybí životní síla a radost ze života a které nejsou schopny „opravdové činnosti“. Jestliže někdo tento úsudek prohlašuje beze všeho za nesprávný, nečiní tak právem, neboť obsahuje určité pravdivé jádro. Je to jakási čtvrtinová pravda, jež musí být doplněna o zbývající tři čtvrtiny, jež k ní patří. A jestliže popíráme onu správnou čtvrtinu, vzbuzujeme nedůvěru u toho, jenž ji považuje za docela správnou a přitom nic netuší o ostatních třech čtvrtinách.

Musíme totiž bezpodmínečně připustit, že úvaha o tom, co zahrnuje spánek a smrt, je chorobná, vede-li k oslabení, k odvrácení od pravého života. A musíme stejně tak souhlasit s tím, že mnohé, co se odedávna ve světě nazývalo tajnou vědou a co je provozováno pod tímto jménem ještě dnes, nese nezdravé, životu nepřátelské rysy. Z *pravého* nadsmyslového poznání nevzniká však nic takto nezdravého. Pravý stav věcí je spíše tento. Jako člověk nemůže stále bdít, tak nemůže vystačit pro skutečné životní poměry v celém jejich rozsahu bez toho, co mu dává nadsmyslové bytí. Život ve spánku trvá dále, a síly, jež pracují a tvoří během bdění, čerpají svou posilu a osvěžení z toho, co jim dává spánek. Tak je tomu s tím, co může člověk pozorovat ve zjevném světě. Oblast světa je širší než oblast *tohoto* pozorování. A to, co člověk poznává ve viditelném světě, *imisi* být doplněno a oplodněno tím, co může vědět o neviditelných světech. Člověk, který by nečerpal stále znovu posilu ochablých sil ze spánku, musel by dovést svůj život ke zničení; právě tak musí zpustnout nazírání světa, které není oplodňováno poznáním skryté skutečnosti. A podobně je tomu se „smrtí“. Živé bytosti propadají smrti, aby mohl vzniknout nový život. Je to právě poznání nadsmyslového bytí, jež vrhá světlo na krásnou větu Goethovu: „Příroda vynalezla smrt, aby měla mnoho života“. Jako by nemohl v obvyklém smyslu existovat život bez smrti, tak nemůže existovat skutečné poznání viditelného světa bez vzhledu do světa nadsmyslového. Všechno poznání viditelného bytí se musí stále znovu a znovu nořit do neviditelné skutečnosti, aby se mohlo vyvíjet. Z toho je zřejmé, že věda o nadsmyslu život zjevného vědění teprve umožňuje; nikdy život neoslazuje, jestliže se objevuje ve své pravé podobě; posiluje jej a činí jej stále svěžím a zdravým, jestliže se, odkázán sám na sebe, oslabil a onemocněl.

Když člověk upadá do spánku, mění se souvislost jeho článků. To, co leží ze spícího člověka na lůžku, obsahuje fyzické a étherné tělo, nikoli však tělo astrální a já. Protože étherné tělo zůstává ve spánku spojeno s tělem fyzickým, účinky života trvají. Neboť v okamžiku, kdy by fyzické tělo bylo ponecháno samo sobě, muselo by se rozpadnout. To, co je však ve spánku vymazáno, jsou představy, utrpení a slast, radost a žal, schopnost projevovat vědomou vůli a podobné skutečnosti života. Jejich nositelem je však především astrální tělo. Pro nepředpojatý úsudek nepřichází ovšem vůbec v úvahu názor, že astrální tělo je ve spánku se všemi svými slastmi a bolestmi, se vším světem představ a vůle, zničeno. Existuje prostě v jiném stavu. K tomu, aby já a astrální tělo bylo slastí a bolestí a vším uvedeným nejen naplněno, nýbrž aby to i vědomě vnímalo, je nutné, aby astrální tělo bylo spojeno s tělem fyzickým a étherným. Za bdění tomu tak je, ve spánku nikoli. Vystoupilo z nich a přijalo jiný druh bytí, než mu přísluší během jeho spojení s fyzickým a étherným tělem. Je úkolem nadsmyslového poznání, aby tento jiný druh bytí v astrálním těle pozorovalo. Pro pozorování ve vnějším světě astrální tělo ve

spánku mizí; je úkolem nadmyslového nazírání, aby je sledovalo v jeho životě, dokud se při probuzení nezmocní opět těla fyzického a étherného. Jako ve všech případech, kde jde o poznání skrytých věcí a procesů světa, je i vyhledání skutečností spánku v jejich pravé podobě úkolem nadmyslového pozorování; jestliže však to, co může zjistit, bylo jednou vysloveno, pak je to pro nepředpojaté myšlení beze všeho srozumitelné. Neboť procesy skrytého světa se projevují ve svých účincích ve světě zjevném. Vidíme-li, jak to, co udává nadmyslové pozorování, činí smyslové procesy pochopitelnými, pak je toto potvrzení životem důkazem, jež můžeme pro tyto věci žádat. Kdo nechce použít prostředky k dosažení nadmyslového pozorování, jež uvedeme později, může získat tuto zkušenost. Může údaje nadmyslového poznání nejprve vzít na vědomí a pak je použít na zjevné věci své zkušenosti. Může tak shledat, že život se tím stává jasným a srozumitelným. A k tomuto přesvědčení dojde tím spíše, čím přesněji a podrobněji bude pozorovat obyčejný život.

I když astrální tělo během spánku neprožívá žádné představy, i když nezakouší žádnou slast ani bolest, nezůstává nečinné. Naopak právě ve stavu spánku rozvíjí živou činnost. Jde o činnost, do které musí v rytmickém sledu stále znovu vstupovat, když bylo po nějakou dobu činné ve společenství s fyzickým a étherným tělem. Jako kyvadlo, jež se vychýlilo doleva a pak se vrátilo do střední polohy, se musí silou shromážděnou tímto vychýlením vychýlit opět doprava, tak musí astrální tělo a já v jeho lůně, když byly po určitou dobu činný ve fyzickém a étherném těle, rozvíjet na základě výsledků této činnosti svou pohyblivost v následující době netělesně v duševně-duchovním okolí. V obyčejném životním rozpoložení člověka dochází v tomto netělesném stavu astrálního těla a já k nevědomí, protože toto nevědomí právě představuje *protiklad* vědomí, jež se vyvinulo v bdělém stavu ve spojení s fyzickým a étherným tělem: jako vychýlení kyvadla doprava tvoří protiklad vychýlení doleva. Nutnost vstupu do tohoto nevědomí pociťuje duchovně-duševní bytost člověka jako *únavu*. Ale tato únava je výrazem toho, že astrální tělo a já se během spánku připravují, aby v následujícím bdělém stavu na fyzickém a étherném těle opět odbouraly to, co v nich vzniklo čistě organickou, nevědomou tvořivou činností, pokud byly mimo svou duchovně-duševní bytost. Tato nevědomá tvořivá činnost a to, co se děje během vědomí v lidské bytosti prostřednictvím vědomí, jsou protiklady. Protiklady, které se musejí rytmicky střídát.

Fyzické tělo může být udržováno ve formě a podobě příslušné člověku jen lidským étherným tělem. Avšak tato lidská forma fyzického těla může být udržována jen takovým étherným tělem, jemuž dodává příslušné síly opět astrální tělo. Étherné tělo je výtvarným umělcem, architektem těla fyzického. Může však správně tvořit jen tehdy, když dostává podnět k tomu, jak má tvořit, od astrálního těla, v němž jsou přítomny *vzory*, podle nichž étherné tělo dává tělu fyzickému jeho podobu. Během bdění není astrální tělo těmito *vzory* pro fyzické tělo naplněno nebo jen do jistého stupně. Neboť během bdění dosazuje duše na místo těchto tvůrčích vzorů své vlastní obrazy. Když člověk zaměří smysly na své okolí, pak si tvoří právě vnímáním ve svých představách obrazy, které zrcadlí okolní svět. Tyto zrcadlové obrazy zprvu narušují obrazy, jež podněcují étherné tělo k udržování těla fyzického. Jen tehdy, kdyby člověk z vlastní činnosti mohl přivádět svému astrálnímu tělu obrazy, které mohou dávat éthernému tělu správný podnět, pak by k takovému narušování nedocházelo. V lidském životě hraje však právě toto narušování významnou roli, jež se projevuje tím, že během bdění nemohou vzory pro étherné tělo působit svou plnou silou. Svůj bdělý výkon provádí astrální tělo, zatímco je vnořeno do fyzického těla, ve spánku pracuje na něm zvenčí.

Jako fyzické tělo potřebuje například v přísunu potravy vnější svět, s nímž je stejného druhu, tak něco podobného platí i pro tělo astrální. Představme si lidské fyzické tělo, vyňaté ze světa, který je obklopuje. Muselo by zahynout. To ukazuje, že bez celého fyzického okolí není možné. Celá Země musí být právě taková, jaká je, mají-li na ní existovat lidská fyzická těla. Ve skutečnosti je totiž celé toto lidské tělo jen částí Země, ba v širším smyslu celého fyzického vesmíru. V tomto smyslu se má například jako prst ruky k celému lidskému tělu. Oddělme prst od ruky, a nemůže zůstat prstem. Uschne. To by se muselo stát i lidskému tělu, kdyby bylo odděleno od onoho těla, jehož je článkem: od životních pod-

mínek, jež mu poskytuje Země. Pozvedněme je potřebný počet mil nad povrch Země, a zanikne jako prst, když ho odřízneme od ruky. Jestliže si člověk vzhledem ke svému fyzickému tělu této skutečnosti méně všímá než vzhledem k prstu, pak je to proto, že prst se nemůže procházet po těle jako člověk po Zemi a že je proto jeho závislost nápadnější.

Jako je tedy fyzické tělo zasazeno do fyzického světa, k němuž patří, tak přísluší astrální tělo ke svému světu. Během bdělého života je toto tělo ze svého světa vytrženo. To, co se tu děje, můžeme znázornit srovnáním. Představme si nádobu s vodou. Kapka není v celé této vodní mase ničím odděleným. Vezmeme však houbičku a nasajme z této vodní masy jednu kapku. Něco podobného se děje s lidským astrálním tělem při probuzení. Během spánku je ve světě shodném s ním. Je něčím, co k tomuto světu do jisté míry patří. Při probuzení je nasaje fyzické a étherné tělo a naplní se jím. Obsahují orgány, jimiž vnímá vnější svět. Aby však mohlo dospět k tomuto vnímání, musí vystoupit ze svého světa. Jen z tohoto svého světa může však dostávat tvůrčí vzory, jež potřebuje pro étherné tělo. Jako přichází například potrava fyzickému tělu z jeho okolí, tak přicházejí astrálnímu tělu ve spánku *obrazy* světa, který je obklopuje. Žije tu vskutku ve vesmíru mimo fyzické a étherné tělo. V tomtéž vesmíru, z něhož se zrodil celý člověk. V tomto vesmíru je zdroj obrazů, jejichž prostřednictvím dostává člověk svou podobu. Do tohoto vesmíru je harmonicky začleněn. A během bdění se vyzvedá z této obsáhlé harmonie, aby dospěl k vnějšímu vnímání. Ve spánku se jeho astrální tělo do této vesmírné harmonie vrací. Převádí z ní při probuzení do svých těl tolik síly, že může prodlévání v harmonii po určitou dobu opět postrádat. Ve spánku se astrální tělo vrací do své vlasti a při probuzení si přináší do života nové síly. Vnější výrazem toho, co přináší astrální tělo s sebou při probuzení, je osvěžení, jež propůjčuje zdravý spánek. Další výklady tajné vědy ukáží, že vlast astrálního těla je obsáhlejší než to, co patří k fyzickému tělu v užším smyslu z jeho fyzického okolí. Zatímco je totiž člověk jako fyzická bytost článkem Země, patří jeho astrální tělo k světům, do nichž jsou zasazena ještě jiná vesmírná tělesa, než je naše Země.

Vstupuje tak - což se může ujasnit teprve v dalších výkladech - během spánku do světa, k němuž patří jiné světy než Země.

Mělo by být zbytečné poukazovat vzhledem k těmto skutečnostem na nedorozumění, jež se může snadno dostavit. Je to však nezbytné v naší době, kdy existují určité materialistické myšlenkové návyky. Tam, kde tyto návyky převládají, se přirozeně může říci, že je jedině vědecké zkoumat něco takového, jako je spánek, podle jeho fyzických podmínek. I když prý vědci nemají o fyzické příčině spánku ještě jednotný názor, jedno že je jisté: Je nutno předpokládat určité fyzické procesy jako základ tohoto jevu. Kdyby však jen lidé takto usuzující chtěli uznat, že nadsmyslové poznání není s tímto tvrzením vůbec v rozporu! Připouští všechno, co se z této strany říká, jako se připouští, že k fyzickému vzniku domu se musí klást jedna cihla na druhou, a že když je dům hotov, je možno jeho formu a soudržnost vysvětlit z čistě mechanických zákonů. Avšak k tomu, aby dům vznikl, je třeba myšlenky stavitele. A tu nenalezneme, zkoumá-me-li pouze fyzické zákony.

Jako za fyzickými zákony, z nichž je vysvětlitelný dům, stojí myšlenky jeho tvůrce, tak za tím, co správným způsobem přináší fyzická věda, stojí to, o čem mluví nadsmyslové poznání. Jistě, toto srovnání se často uvádí, když se obhájí duchovní základ světa. Je možno je považoval za triviální. Avšak v takovýchto věcech nejde o to, že je člověk už obeznámen s určitými pojmy, ale o to, zdali se jim ke zdůvodnění určité věci přikládá správná váha. Tomu může bránit prostě skutečnost, že opačné představy mají příliš velkou moc nad úsudkem, než aby tato váha byla správně pociťována.

Mezistavem mezi bděním a spánkem je snění. To, co poskytují snové zážitky přemítavé úvaze, je pestrá směsice obrazového světa, za níž se však přece skrývají určitá pravidla a zákony. Tento svět se zdá zprvu ukazovat, často ve zmateném sledu, vynořování a odplývání. Člověk je ve svém snovém životě odpoután od zákona bdělého vědomí, jenž ho poutá k smyslovému vnímání a k pravidlům jeho úsudku. A přesto má sen určité tajemné zákony, jež podněcují a přitahují lidské tušení a které jsou

hlubší příčinou toho, že vždy rádi srovnáváme krásnou hru fantazie, když se uplatňuje v uměleckém cítění, se „sněním“. Vzpomeňme si jen na některé charakteristické sny, které nám to potvrdí. Člověk sní například o tom, že zahání psa, který ho napadá. Probudí se, a zjistí přítom, jak právě od sebe nevědomky odsouvá část přikrývky, která se ocitla na nezvyklém místě jeho těla a stala se mu tak obtížnou. Co tu vytváří snový život ze smyslově vnímatelného procesu? To, co by v bdělém stavu vnímaly smysly, ponechává spánek zprvu zcela v bezvědomí. Podržuje však něco podstatného, totiž skutečnost, že člověk se proti něčemu *brání*. A kolem toho spřádá obrazný děj. Obrazy jako takové jsou dozvuky bdělého denního života. Způsob, jak jsou z něj vybírány, má v sobě cosi libovolného. Každý má pocit, že by mu sen mohl při stejném podnětu vykouzlit i jiné obrazy. Avšak všechny takové obrazy by vyjadřovaly symbolicky pocit, že člověk se proti něčemu chce bránit. Sen tvoří symboly, je to symbolik. 1 vnitřní procesy se mohou měnit v takovéto snové symboly. Člověk sní, že vedle něho praská oheň, vidí ve snu plameny. Probudí se a cítí, že se příliš přikryl a že je mu příliš teplo. Pocit příliš velkého tepla se projevil symbolicky obrazem. Tak se mohou ve snu odehrávat úplné dramatické zážitky. Někdo například stojí ve snu nad propastí. Vidí, jak přibíhá dítě. Sen mu dává prožít všechna muka myšlenky: Jen aby dítě nebylo nepozorné a nezřítilo se do hlubin. Vidí, jak padá a slyší temný dopad těla dole. Probudí se a slyší, jak nějaký předmět, který visel na zdi pokoje, se uvolnil a při svém pádu vydal temný zvuk. Tento prostý děj vyjadřuje snový život dním, které se odehrává v napínavých obrazech. - Není zatím vůbec třeba přemýšlet o tom, jak to přijde, že v posledním případě se okamžik temného pádu předmětu rozkládá do celé řady dějů, které se zdají trvat po určitou dobu; je třeba si pouze povšimnout, jak sen to, co by se naskytlo bdělému smyslovému vnímání, proměňuje v *obraz*.

Vidíme: jakmile smysly zastaví svou činnost, projevuje se v člověku tvořivý princip. Je to tvořivý princip, který existuje i v plném bezesném spánku a představuje tam ono duševní rozpoložení, které se jeví jako protiklad bdělého duševního stavu. Má-li se uskutečnit tento bezesný spánek, pak musí být astrální tělo vytaženo z těla étherného a fyzického. Během snění je od fyzického těla odděleno natolik, že už nemá žádnou souvislost s jeho smyslovými orgány; udržuje však ještě jistou souvislost s étherným tělem. To, že děje astrálního těla mohou být vnímány v obrazech, pochází z jeho souvislosti s étherným tělem. V okamžiku, kdy i tato souvislost přestává, zapadají obrazy do temna nevědomí a je tu bezesný spánek. Libovolnost a často nesmyslnost snových obrazů pochází však z toho, že astrální tělo nemůže díky svému odloučení od smyslových orgánů fyzického těla vztahovat své obrazy ke správným předmětům a dějům vnějšího okolí. Zvláště charakteristickým pro tuto skutečnost je pozorování snu, v němž se do jisté míry štěpí já. Když například někdo sní, že nemůže jako žák odpovědět na otázku, kterou mu položil učitel, zatímco vzápětí na ni odpovídá učitel sám. Protože snící nemůže použít orgány vnímání svého fyzického těla, není schopen vztahovat oba děje na sebe jako na téhož člověka. K tomu, aby člověk poznával sám sebe jako trvajícím já, musí být tedy vybaven především vnějšími orgány vnímání. Jen tehdy, kdyby si člověk získal schopnost uvědomovat si své já jiným způsobem než těmito orgány vnímání, bylo by trvajícím já pro něj vnímatelné i mimo jeho fyzické tělo. Takovéto schopnosti musí získat nadsmyslové vědomí. O prostředcích k tomu se bude dále mluvit v tomto spise.

Ani smrt se nedostavuje jinak než změnou souvislosti článků lidské bytosti. I to, co vzhledem k tomu vyplývá z nadsmyslového pozorování, může být spatřováno ve svých účincích ve zjevném světě. A nepředpojatý úsudek zjistí při pozorování vnějšího života, že i zde se potvrzují sdělení nadsmyslového poznání. Avšak pro tyto skutečnosti je projev neviditelného ve viditelném méně zřetelný a člověk má větší potíže, aby pocítil plně váhu toho, co v procesech vnějšího života potvrzuje v této oblasti sdělení nadsmyslového poznání. Ještě snáze než pro mnohé jiné skutečnosti, vyslovené v tomto spise, může být leckdo v pokušení prohlásit tato sdělení prostě za výtvořiny fantazie, chce-li se člověk uzavřít poznání, jakým způ-

sobem je ve smyslové skutečnosti obsažen zřetelný poukaz na nadsmyslové bytí.

Zatímco při přechodu do spánku se astrální tělo uvolňuje ze svého spojení s tělem éterným a fyzickým, přičemž obě poslední zůstávají spojená, při smrti dochází k oddělení fyzického těla od těla éterného. Fyzické tělo je přenecháno svým vlastním silám, a musí se proto jako mrtvola rozpadnout. U éterného těla však nastává okamžikem smrti stav, v němž během doby mezi narozením a smrtí nikdy nebylo, s výjimkou určitých výjimečných stavů, o nichž budeme ještě mluvit. Je totiž nyní spojeno se svým astrálním tělem, aniž by bylo fyzické tělo při tom. Neboť éterné a astrální tělo se neoddělují bezprostředně po smrti. Udržují se po jistou dobu pohromadě určitou silou, která, jak snadno pochopíme, musí existovat. Kdyby tu totiž nebyla, nemohlo by se éterné tělo od fyzického vůbec odloučit. Obě drží pevně pohromadě. To ukazuje právě spánek, kdy astrální tělo není schopno oba tyto články člověka od sebe odtrhnout. Tato síla se uplatňuje při smrti. Uvolňuje éterné tělo z fyzického, takže nyní je spojeno s tělem astrálním. Nadsmyslové pozorování ukazuje, že toto spojení je pro různé lidi po smrti různé. Jeho trvání se měří na dny. O tomto trvání se tu zatím jen krátce zmiňujeme.

Později se pak odděluje astrální tělo i od svého těla éterného a putuje dále svými cestami bez něj. Během spojení těla astrálního a těla éterného je člověk ve stavu, kdy může zážitky svého astrálního těla vnímat. Dokud je tu fyzické tělo, musí ihned po odloučení astrálního těla začít práce zvenčí, aby se obnovily opotřebované orgány. Jestliže se fyzické tělo oddělilo, pak tato práce odpadá. Avšak síla, používaná na ni ve spánku, po smrti zůstává a může být nyní použita k něčemu jinému. Slouží nyní k vnímání vlastních procesů astrálního těla.

Pozorování, které lpí na povrchu života, může ovšem prohlásit: To jsou všechno tvrzení, jež jsou srozumitelná tomu, kdo je nadán nadsmyslovým nazíráním; jiný člověk však nemá možnost k jejich pravdě proniknout. Tak tomu však není. To, co pozoruje nadsmyslové poznání i v této oblasti, tak vzdálené obyčejnému nazírání, může být pochopeno obyčejnou silou úsudku, když *bylo jednou nalezeno*. Tato síla úsudku musí jen správně před sebe postavit zjevné životní souvislosti. Představování, cítění a chtění jsou mezi sebou a se zážitky, které má člověk ve vnějším světě, v takovém vzájemném vztahu, že zůstávají nepochopitelnými, pokud jejich zjevná působnost není chápána jako výraz něčeho nezjeveného. Tato zjevná působnost se pro úsudek vyjasňuje teprve tehdy, když může být ve svém průběhu ve fyzickém životě člověka považována za výsledek toho, co zjišťuje nadsmyslové poznání o nefyzické skutečnosti. Bez nadsmyslového poznání stojíme vůči této působnosti jako v temném pokoji beze světla. Tak jako vidíme fyzické předměty v okolí teprve ve světle, tak se stává vysvětlitelným to, co se odehrává v duševním životě člověka, teprve nadsmyslovým poznáním.

Během spojení člověka s jeho fyzickým tělem vstupuje vnější svět do vědomí v obrazech; po odložení tohoto těla je možno vnímat, co prožívá astrální tělo, když není žádnými fyzickými smyslovými orgány s tímto vnějším světem spojeno. Nové zážitky zprvu nemá. Spojení s éterným tělem mu brání v tom, aby prožívalo něco nového. Má však *vzpomínku* na uplynulý život, kterou dosud existující éterné tělo zjevuje jako obsáhlý, živoucí obraz. To je první zážitek člověka po smrti. Vnímá život mezi narozením a smrtí jako před ním se prostírající řadu *obrazu*. Během tohoto života existuje vzpomínka jen v bdělém stavu, když je člověk spojen se svým fyzickým tělem. Je tu jen potud, jak to toto tělo připouští. Duši se neztratí nic z toho, co na ni v životě činí dojem. Kdyby bylo fyzické tělo dokonalým nástrojem pro to, muselo by být možné vykouzlovat v každém okamžiku života před duši celou jeho minulost. Se smrtí však tato překážka přestává. Dokud zůstává člověku zachováno éterné tělo, má vzpomínka jistou dokonalost. Mizí však tou měrou, v níž éterné tělo ztrácí formu, kterou mělo během svého pobytu ve fyzickém těle a která se podobá tělu fyzickému. To je také důvod, proč se astrální tělo po určité době od těla éterného odděluje. Může s ním zůstat spojeno jen tak dlouho, dokud trvá jeho forma, odpovídající fyzickému tělu.

Během života mezi narozením a smrtí dochází k oddělení éterného těla jen ve výjimečných případech a pouze na krátkou dobu. Zatíží-li člověk například některý ze svých údů, může se vysunout část éterného

těla z fyzického. Člověk pak říká, že tento úd „usnul“. Zvláštní pocit, jenž se pak dostavuje, pochází z oddělování éterného těla. (Materialistická představa bude přirozeně i zde popírat neviditelné ve viditelném a říkat, že všechno pochází jen z fyzické poruchy způsobené tlakem.) Nadsmyslové pozorování může v takovém případě vidět, jak se příslušná část éterného těla vysouvá z fyzického. Prožije-li člověk nějaký zcela nezvyklý úlek nebo něco podobného, pak může dojít na krátkou dobu k takovému oddělení éterného těla u velké části těla. Stává se to, když se člověk náhle cítí blízce smrti, například když se topí nebo když

mu hrozí pád v horách. To, co vyprávějí lidé, kteří něco takového prožili, je skutečně blízké pravdě a může být potvrzeno nadsmyslovým pozorováním. Udávají, že v takových okamžicích jim vystoupil před duši jakoby v jediném velkém vzpomínkovém obraze celý jejich život. Z mnoha příkladů, jež by tu mohly být uvedeny, budiž tu poukázáno jen na jediný, protože se týká muže, jehož představám se musí jevit všechno, co tu bylo řečeno, jako planá fantazie. Je totiž pro toho, jenž učinil několik kroků k nadsmyslovému pozorování, vždy velmi užitečné, když se seznámí s údaji těch, kdo považují tuto vědu za fantazírování. Takovými údajům nelze tak snadno vytýkat předpojatost pozorovatele. (Duchovní vědci nechť se jen mnohému učí od těch, kdo jejich snahy považují za nesmysl. Nepotřebují se znepokojovat tím, že v tomto ohledu nebude jejich láska opětována. Pro nadsmyslové pozorování samo není ovšem k ověření jeho výsledků těchto věcí třeba. Nechce také těmito poukazy *dokazovat*, nýbrž *vysvětlovat*.) Vynikající kriminální antropolog a významný badatel v mnoha jiných oblastech přírodního výzkumu Moritz Benedikt vypráví ve svých životních vzpomínkách o případu, který sám zažil, že jednou, když byl při koupání blízko utopení, viděl před sebou ve vzpomínce celý svůj život jako v jediném obraze.

Když jiní popisují obrazy, které při podobné příležitosti prožili, jinak, ba dokonce tak, že mají s ději jejich minulosti zdánlivě málo společného, pak to neodporuje tomu, co bylo řečeno, neboť obrazy, které vznikají ve zcela nezvyklém stavu oddělení od fyzického těla, nejsou mnohdy ve svém vztahu k životu tak snadno vysvětlitelné. Správná úvaha však tento vztah vždy pozná. A není také námitkou, když někdo byl například blízko utopení a popsany zážitek neměl. Musíme právě uvážit, že k zážitku může dojít *jen* tehdy, když se étherné tělo skutečně oddělilo od fyzického a zůstalo přitom spojeno s tělem astrálním. Když dochází úlekem i k uvolnění étherného a astrálního těla, pak se zážitek nedostavuje, protože tu je plné bezvědomí jako při bezesném spánku.

V první době po smrti se projevuje prožitá minulost jako shrnutá v jediném vzpomínkovém obraze. Po oddělení od étherného těla zůstává astrální tělo na své další pouti samo. Není těžké nahlédnout, že v astrálním těle zůstává všechno to, co učinilo svou vlastní činností během bytosti ve fyzickém těle svým vlastnictvím. Já vypracovalo do jistého stupně duchovní já, životního ducha a duchovního člověka. Pokud jsou tyto články vyvinuty, nedostávají své bytí z orgánů tělesných, nýbrž z já. A toto já je právě onou bytostí, která nepotřebuje ke svému vnímání žádné vnější orgány. A nepotřebuje také žádné, aby zůstalo ve vlastnictví toho, co se sebou samým spojilo. Bylo by možno namítnout: Proč tedy ve spánku žádné vnímání tohoto vyvinutého duchovního já, životního ducha a duchovního člověka neexistuje? Neexistuje proto, že já je mezi narozením a smrtí připoutáno k fyzickému tělu. I když je ve spánku spolu s astrálním tělem mimo fyzické tělo, zůstává s ním přesto těsně spojeno. Neboť činnost jeho astrálního těla je obrácena k tomuto tělu fyzickému. Tím je já svým vnímáním odkázáno na vnější smyslový svět a nemůže tak přijímat zjevení duchovních skutečností v jejich bezprostřední podobě. Teprve smrtí přistupuje toto zjevení k já, protože já se smrtí uvolňuje ze svého spojení s fyzickým a étherným tělem. Jiný svět může pro duši zasvitnout v okamžiku, kdy je vyňata ze světa fyzického, jenž v životě poutá její činnost na sebe.

Existují však důvody, proč ani v tomto okamžiku nepřestává pro člověka veškeré spojení s vnějším smyslovým světem. Zůstávají tu totiž jisté žádosti, které toto spojení udržují. Jde o žádosti, které si člověk tvoří právě tím, že si je vědom svého já jako čtvrtého článku své bytosti. Žádosti a přání, jež vycházejí z nižších těl, mohou působit jen ve vnějším světě; když jsou tato těla odložena, pak přestávají. Hlad je způsoben vnějším tělem; jakmile toto vnější tělo již není spojeno s já, hlad umlká. Kdyby já nemělo žádné další žádosti než ty, které pocházejí z jeho vlastní duchovní bytosti, pak by mohlo s příchodem smrti čerpat z duchovního světa, v němž se ocitá, plné uspokojení. Ale život mu dal ještě jiné žádosti. Podnítil v něm touhu po požitcích, jež mohou být uspokojeny jen fyzickými orgány, i když tyto požitky samy z podstaty těchto orgánů nepocházejí. Po svém uspokojení prostřednictvím fyzického světa touží nejen tři těla, nýbrž i já samo nalézá v tomto světě požitky, pro jejichž uspokojení nemá v duchovním světě vůbec žádný objekt. Pro já existuje v životě dvojitý druh přání. Přání, jež pocházejí z těl, a musejí být tedy uspokojena v tělech, která však s jejich rozpadem také končí. Potom přání, jež pocházejí z duchovní povahy já. Dokud je já přítomno v tělech, jsou i tato přání uspokojována tělesnými orgány. Neboť ve zjeveních tělesných orgánů působí skryté duchovní síly. Ve všem, co vnímají smysly, přijímají zároveň něco duchovního. Toto duchovní existuje, i když v jiné podobě, i po smrti. Všechno duchovní, jež já žádá ve fyzickém světě, má i tehdy, když tu smysly již nejsou. Kdyby k těmto dvěma druhům přání nepřistoupil ještě třetí druh, pak by smrt znamenala pouze přechod od žádostí, jež mohou být uspokojeny smysly, k žádostem, které dosahují své naplnění ve zjevení duchovního světa. Tento třetí druh jsou přání, jež si vytváří já během svého života ve smyslovém světě, protože v něm nalézá zalíbení i tehdy, když se v něm neprojevuje nic duchovního.

Nejnižší požítky mohou být zjevením ducha. Uspokojení, které poskytuje hladovějící bytosti přijímání potravy, je zjevením ducha. Neboť přijímáním potravy se uskutečňuje to, bez čeho by se duchovní bytí nemohlo v jistém smyslu vyvíjet. Já však může vystoupit nad požitek, který je nutně poskytován touto skutečností. Může toužit po chutném jídle bez ohledu na službu, která je prokazována duchu přijímáním potravy. Totéž se týká i jiných skutečností smyslového světa. Tak se vytvářejí přání, jež by se ve smyslovém světě nikdy neobjevila, kdyby do něj nebylo začleněno lidské já. Avšak ani z duchovní bytosti já tato přání nevyplývají. Já *musí* mít smyslové požítky, pokud žije v těle, i když je samo duchovní. Neboť ve smyslovosti se zjevuje duch; a já neužívá nic jiného než ducha, když se ve smyslovém světě oddává tomu, z čeho prozařuje světlo ducha. A zůstává v požitku tohoto světla, i když smyslovost již není prostředkem, jímž procházejí paprsky ducha. V duchovním světě však neexistuje naplnění pro *taková* přání, pro něž nežije duch již i ve smyslovosti. Přichází-li smrt, pak možnost požitku pro *tato* přání končí. K požitku z chutného jídla může dojít jen tehdy, když tu jsou fyzické orgány, potřebné k přijímání potravy: patro, jazyk atd. Tyto orgány však člověk po odložení fyzického těla již nemá. Pokud však já má ještě potřebu tohoto požitku, pak musí zůstat neuspokojena. Pokud požitek odpovídá duchu, je tu jen tak dlouho, dokud tu jsou fyzické orgány. Pokud ho však vytvořilo já, aniž by tím sloužilo duchu, zůstává po smrti jako přání, které marně touží po uspokojení. O tom, co se nyní v člověku odehrává, si můžeme učinit pojem, jen když si představíme, že někdo trpí palčivou žízní v krajině, kde není široko daleko k nalezení voda. Tak se vede i já, pokud chová po smrti nevyhaslé žádosti po požitcích vnějšího světa a nemá orgány k jejich uspokojení. Palčivou žízeň, která slouží jako srovnání ke stavu já po smrti, je ovšem třeba si představit jako nezměrně vystupňovanou a rozšířenou na všechny ještě existující žádosti, jimž chybí *jakákoli možnost* naplnění. Další stav já spočívá v tom, že se osvobozuje od tohoto pouta přitažlivosti k vnějšímu světu. V tomto ohledu musí já v sobě přivodit proces očisty a osvobození. Musí být z něho vymýceno vše, co se v něm vytvořilo jako přání v těle a co nemá v duchovním světě žádné domovské právo.

Jako je určitý předmět uchvácen a spálen ohněm, tak je po smrti rozpouštěn a ničen popsany svět žádostí. Tím se otevírá výhled do onoho světa, jež může nadsmyslové poznání označit jako „stravující oheň ducha“. Takovýmto „ohněm“ je zachvácená žádost smyslového druhu, v níž smyslovost *není* výrazem ducha. Představy o těchto procesech, jež může dát nadsmyslové poznání, by bylo možno považovat za bezútesné a strašné. Mohlo by se zdát hrozným, že naděje, k jejímuž uspokojení je třeba smyslových orgánů, se musí měnit v beznaděj a že přání, jež může splnit pouze fyzický svět, se pak musí proměnit v palčivé strádání. Takový názor je možno mít jen tak dlouho, pokud se neuváží, že všechna přání a žádosti, zachvácené po smrti „stravujícím ohněm“, představují v životě nikoli blahodárné, ale ničivé síly. Těmito silami navazuje já silnější pouto se smyslovým světem než je nutné, aby z tohoto smyslového světa přijalo do sebe vše, co mu je ku prospěchu. Tento smyslový svět je zjevením duchovna, skrytého za ním. Já by nikdy nemohlo užívat ducha formou, v níž se může projevat jen tělesnými smysly, pokud by nechtělo používat tyto smysly k prožívání duchovna ve smyslovosti. Já si také odnímá tolik z pravé duchovní skutečnosti ve světě, nakolik si něco žádá od smyslového světa, aniž by přitom mluvil duch. Znamená-li smyslový požitek jako výraz ducha *povýšení* a vývoj já, pak požitek, jenž není takovým výrazem, znamená jeho ochuzení, zpustnutí. I když je taková žádost ve smyslovém světě uspokojena, její pustošivý účinek na já přesto zůstává. Před smrtí pouze není tento ničivý účinek pro já patrný. Proto může v životě požitek z takové žádosti vyvolávat ihned další, podobná přání. A člověk si vůbec neuvědomuje, že se sám sebou zahaluje do „stravujícího ohně“. Po smrti se stává pouze viditelným to, co ho obklopuje již v životě. Zviditelněním se zároveň projevuje jeho léčivý, blahodárný účinek. Kdo má nějakého člověka rád, nebude k němu přitahován pouze tím, co může pociťovat fyzickými orgány. Jen o tom se však může říci, že je to smrtí vymaněno z dosahu vnímání. Na milovaném člověku bude však potom viditelné právě to, pro jehož vnímání byly fyzické orgány pouze prostředkem. Jediné, co brání této plné viditelnosti, je pak přítomnost oné žádosti, jež může být uspokojována jen fyzickými orgány. Kdyby však tato žádost nebyla vymýcena, pak by k vědomému vnímání milovaného člověka nemohlo po smrti vůbec dojít. Z tohoto hlediska se představa něčeho strašného a bezútesného, kterou by mohly v člověku vzbuzovat události po smrti, jak je musí líčit nadsmyslové poznání, měnit v něco hluboce uspokojivého a útěšného.

Další zážitky po smrti jsou ještě v jednom směru zcela rozdílné od zážitků během života. Během očisty žije člověk do jisté míry nazpět. Prochází ještě jednou vším tím, co prožil v životě od narození. Začíná od dění, jež bezprostředně předcházelo smrti, a prožívá všechno ještě jednou ve zpětném pořadí až k dětství. A přitom mu vyvstává duchovně před očima všechno, co nevyplývalo během života z duchovní povahy já. Prožívá to však všechno nyní obráceně. Například člověk, který zemřel v šedesátém roce věku a jenž ve svém čtyřicátém roce v návalu hněvu způsobil někomu tělesnou nebo duševní bolest, prožije tuto událost ještě jednou, když při svém zpětném putování po smrti dospěje k místu svého čtyřicátého roku. Jenomže nyní neprožívá uspokojení, jež měl v životě z útoku na druhého, nýbrž bolest, kterou mu způsobil. Z toho je zároveň patrné, že z takového děje může být po smrti vnímáno jako bolestné jen to, co vzniklo ze žádosti já, která pochází pouze z vnějšího fyzického světa. Uspokojením takové žádosti já totiž ve skutečnosti poškozují nejen druhého, nýbrž samo sebe; jenomže během života mu zůstává toto poškození sebe samého neviditelné. Po smrti se však stává celý tento škodlivý svět žádostí já viditelným. A já se pak cítí přitahováno ke každé bytosti a ke každé skutečnosti, na níž byla taková žádost podnícena, aby pak mohla být ve „stravujícím ohni“ znovu vyhlazena právě tak, jako vznikla. Teprve když člověk při svém zpětném putování dospěje k okamžiku svého narození, prošly všechny podobné žádosti očistným ohněm a nic nyní nebrání tomu, aby se plně odevzdal duchovnímu světu. Vstupuje na nový stupeň bytí. Jako odložil ve smrti fyzické tělo a brzy potom i tělo étherné, tak se nyní rozpadá ta část astrálního těla, která může žít jen ve vědomí vnějšího fyzického světa. Pro nadsmyslové poznání jsou tu tedy tři mrtvoly - fyzická, étherná a astrální. Okamžik, kdy tato poslední je člověkem odhozena, je vyznačen tím, že čas očisty trvá asi třetinu doby, jež uplynula mezi narozením a smrtí. Později, až budeme uvažovat na základě duchovní vědy o běhu lidského života, může se teprve ozřejmit příčina, proč tomu tak je. Pro nadsmyslové pozorování existují v lidském okolí ustavičně astrální mrtvoly, odhozené lidmi, kteří přecházejí ze stavu očisty k vyššímu bytí. Je to přesně tak, jako pro fyzické vnímání vznikají fyzické mrtvoly tam, kde žijí lidé.

Po očistě vzniká pro já zcela nový stav vědomí. Zatímco před smrtí musely k němu plynout vnější dojmy, aby mohlo na ně padnout světlo vědomí, proudí nyní zevnitř svět, jež dospívá k vědomí. I mezi narozením a smrtí žije já v tomto světě. Ten se však halí do zjevení smyslů; a jen tam, kde já, s opomenutím všeho smyslového vnímání, vnímá samo sebe ve své „nejvnitřnější svatyni“, ohlašuje se v bezprostřední podobě to, co se jinak zahaluje závojem smyslů. Tak jako se před smrtí odehrává vnímání já v nitru, tak se po smrti a po očistě zjevuje zevnitř ve své plnosti duchovní svět. Vlastně je tu toto zjevení již ihned po odložení étherného těla. Jako zatemňující mrak klade se však před něj svět žádostí, obrácených ještě k vnějšímu světu. Je to jakoby se do blaženého světa duchovního prožívání mísily černé démonické síly, které vznikají ze „žádostí stravujících se v ohni“. Ba nejen stíny, nýbrž skutečnými bytostmi jsou nyní tyto žádosti; to se ukazuje ihned, jakmile odpadají od já fyzické orgány a já tak může vnímat to, co je duchovní. Tyto bytosti se jeví jako zkresleniny a karikatury toho, s čím se člověk předtím seznámil smyslovým vnímáním. Nadsmyslové pozorování musí o tomto světě očistného ohně říci, že je obýván bytostmi, jejichž vzhled se může jevit duchovnímu oku jako něco hrozného a působícího bolest, jejich slastí se zdá být ničení a jejich vášeň se zaměřuje ke zlému, proti němuž zlo smyslového světa působí bezvýznamně. Žádosti, které člověk přináší do tohoto světa, se jeví těmto bytostem jako potrava, jíž se jejich moci dostává nového posílení. Takto načrtnutý obraz světa, nevnímání smyslů, se může jevit člověku méně nevěrohodným, pozoruje-li nepředpojatě část zvířecího světa. Čím je pro duchovní pohled krvežíznivě se potulující vlk? Co se zjevuje v tom, co smysly na něm vnímají? Nic jiného než duše, která žije v žádostech a těmito žádostmi se projevuje. Vnější podobu vlka můžeme nazvat vtělením těchto žádostí. 1. kdyby člověk neměl orgány k vnímání této podoby, musel by uzнат bytí příslušné bytosti, kdyby se její žádosti ukazovaly neviditelně jen ve svých účincích, kdyby se tedy kolem plížila oku neviditelná moc, díky níž by se mohlo odehrávat všechno to, co se děje prostřednictvím viditelného vlka. Bytosti očistného ohně neexistují sice pro smyslové vědomí, nýbrž jen pro vědomí nadsmyslové; jejich účinky jsou však zjevně zde: Spočívají v ničení já, poskytne-li jim toto já potravu. Tyto účinky jsou zvláště zřetelné, jestliže se odůvodněný požitek stupňuje v nemírnost a výstřednost. Neboť to, co je vnímání smyslů, by podněcovalo i já jen natolik, pokud je požitek ve své podstatě zdůvod-

něný. Zvíře je poháněno k touze ve vnějším světě jen tím, co žádají jeho tři těla. Člověk má vyšší požitky, neboť ke třem tělesným článkům přistupuje ještě čtvrtý - já. Touží-li však já po uspokojení, které svou podstatou neslouží k udržování a podpoře, nýbrž k ničení, pak taková touha nemůže být ani účinkem jeho tří těl ani jeho vlastní bytosti, nýbrž účinkem bytostí, které svou pravou podobou zůstávají smyslům skryty. Mohou se však přiblížit k vyšší přirozenosti já a podněcovat je k žádostem, které nesouvisí se smyslovostí, mohou být však uspokojovány jen skrze ni. Existují právě bytosti s vášněmi a žádostmi, jež jsou horšího druhu než všechny žádosti zvířecí, protože se nevyžívají ve smyslovosti, nýbrž uchvacují duchovní bytost a stahují ji do smyslové oblasti. Podoby těchto bytostí jsou proto pro duchovní pohled ošklivější a hrozivější než podoby nejdivočejších zvířat, v nichž se koneckonců vtělují pouze žádosti založené ve smyslovosti. Ničivé síly těchto bytostí převyšují bez míry všechnu ničivou zuřivost, jež existuje ve smyslově vnímatelném zvířecím světě. Nadsmyslové poznání musí takto rozšířit pohled člověka na svět bytostí, který v jistém směru stojí níže než viditelný svět ničivých zvířat.

Když člověk prošel po smrti tímto světem, pak se ocitá ve světě obsahujícím duchovní bytí, který v něm vyvolává také jen touhu, jež dochází uspokojení v duchovnu. Avšak i nyní rozlišuje člověk mezi tím, co patří k jeho já, a tím, co tvoří okolí tohoto já, možno říci jeho duchovní vnější svět. Jenomže to, co prožívá z tohoto okolí, k němu proudí tak, jako během jeho pobytu v těle k němu proudí vnímání jeho vlastního já. Zatímco tedy v životě mezi narozením a smrtí mluví okolí člověka k němu prostřednictvím orgánů jeho těl, proniká po odložení všech těl mluva nového okolí bezprostředně do „nejvnitřnější svatyně“ jeho já. Celé okolí člověka je nyní naplněno bytostmi, které jsou stejného druhu s jeho já, neboť jen já má přístup k já. Jako ve smyslovém světě obklopují člověka nerosty, rostliny a zvířata a skládají tak tento svět, tak je po smrti obklopen světem, který pozůstává z duchovních bytostí.

Přesto však člověk přináší do tohoto světa něco, co v něm není jeho okolím: to, co já prožilo ve smyslovém světě. Souhrn těchto zážitků se nejprve objevil bezprostředně po smrti, dokud bylo étherné tělo spojeno s já, jako obsáhlý vzpomínkový obraz. Étherné tělo samo je sice potom odloženo, avšak ze vzpomínkového obrazu zůstává něco jako nepomíjivé vlastnictví já. Jako kdyby se ze všech zážitků a zkušeností člověka mezi narozením a smrtí vytvořil jakýsi extrakt, výtazek, tak se vyjímá to, co tu zůstává. Je to duchovní výtěžek života, jeho plod. Tento výtěžek je duchovního rázu. Obsahuje všechno duchovní, co se projevuje prostřednictvím smyslů. Ale bez života ve smyslovém světě by to nemohlo vzniknout. Tento duchovní plod smyslového světa pociťuje já po smrti jako to, co je nyní jeho vlastním vnitřním světem a s čím vstupuje do světa pozůstávajícího z bytostí, které se projevují tak, jako se jen jeho já může projevovat samo sobě ve svém nejhlubším nitru. Jako zárodek rostliny, který je extraktem celé rostliny, se rozvíjí jen tehdy, když je zasazen do jiného světa, do země, tak se nyní rozvíjí to, co já přináší ze smyslového světa jako zárodek, na nějž působí to duchovní okolí, které ho nyní přijalo. Věda o nadsmyslovém bytí může ovšem podávat pouze obrazy, když chce líčit, co se odehrává v této „duchovní zemi“; tyto obrazy se však mohou představovat nadsmyslovému vědomí jako pravá skutečnost, sleduje-li příslušné, smyslovému oku neviditelné události. To, co je tu třeba líčit, lze znázornit srovnáním se smyslovým světem. Neboť to má jistou podobnost se smyslovým světem, i když je to něco zcela duchovního. Jako se například objevuje v tomto světě nějaká barva, když ten či onen předmět působí na oko, tak u já v „duchovní zemi“ dochází k zážitku jako způsobenému barvou, působí-li na já nějaká bytost. Jenom je tento zážitek vyvolán tak, jako může být v životě mezi narozením a smrtí způsobeno vnímání já v nitru. Není tomu tak, jako kdyby padalo na člověka světlo zvenčí, nýbrž tak, jako kdyby jiná bytost působila bezprostředně na já a podnítila je k tomu, aby si toto působení představovalo v barevném obraze. Tak se projevují všechny bytosti duchovního okolí já v barevně zářícím světě. Protože vznikly jiným způsobem, mají samozřejmě tyto barevné zážitky duchovního světa poněkud jiný charakter než zážitky smyslových barev. Něco podobného je nutno říci i o jiných dojmech člověka ve smyslovém světě. Nejpodobnější dojmům smyslového světa jsou však tóny světa duchovního. Čím více se člověk vžívá do toho

to světa, tím více se pro něho stává pohyblivým životem, jež lze přirovnat k tónům a jejich harmonii ve smyslovém světě. Jenomže tóny necítí jako něco, co přichází zvenčí k orgánu, nýbrž jako moc, která proudí do světa skrze jeho já. Cítí tón tak, jako cítí ve smyslovém světě svou vlastní mluvu nebo zpěv; v duchovním světě však ví, že tyto tóny, které z něho proudí, jsou zároveň zvěstmi jiných bytostí, které se skrze něho vylévají do světa. Ještě k vyšší zvěsti v duchovní zemi dochází, když se tón stává „duchovním slovem“. Pak proudí skrze já nejen *pohyblivý život* jiné duchovní bytosti, nýbrž tato bytost sama sděluje tomuto já své nitro. A když skrze já proudí „duchovní slovo“, pak žijí dvě bytosti v sobě bez onoho pocitu oddělenosti, jenž provází každé společenství ve smyslovém světě. A takové je skutečně společenství já s jinými duchovními bytostmi po smrti.

Před nadsmyslovým vědomím vystupují tři oblasti duchovního světa, které lze srovnat se třemi částmi fyzického smyslového světa. První oblast je v jistém smyslu „pevnou zemí“ duchovního světa, druhá „mořskou a říční oblastí“ a třetí „ovzduším“. To, co na zemi přijímá fyzické tvary, takže může být vnímáno fyzickými orgány, je vnímáno podle své duchovní podstaty v první oblasti „duchovní země“. Z krystalu je tu například možno vnímat sílu, která tvoří jeho formu. To, co se tu zjevuje, je však protikladem toho, co existuje ve smyslovém světě. Prostor, který je v tomto světě vyplněn kamennou masou, se duchovnímu pohledu jeví jako jakýsi dutý prostor, kolem něhož je však vidět sílu, která tvoří formu kamene. Barva, kterou má kámen ve smyslovém světě, se jeví v duchovním světě jako zážitek opačné barvy; červeně zbarvený kámen je tedy viděn z duchovní země jako zelenavý, zelený kámen je prožíván jako červenavý atd. I ostatní vlastnosti se projevují ve svém protikladu. Jako kameny, zemská hmota apod. tvoří ve smyslovém světě pevnou zemi, kontinentální oblast, tak skládají uvedené útvary „pevnou zemi“ duchovního světa.

Všechno, co je ve smyslovém světě životem, je v duchovním světě mořskou oblastí. Smyslovému pohledu se život jeví svými účinky u rostlin, zvířat a lidí. Pro duchovní pohled je život proudícím bytím, které prolíná duchovní zemi jako moře a řeky. Ještě lepší je srovnání s oběhem krve v těle. Neboť zatímco se moře a řeky jeví ve smyslovém světě jako nepravidelně rozdělené, vládne v rozdělení proudícího života v duchovním světě jistá pravidelnost jako v krevním oběhu. Právě tento „proudící život“ je zároveň vnímán jako duchovní znění.

Třetí oblastí duchovní země je její „ovzduší“. To, co se ve smyslovém světě projevuje jako pocit, proniká v duchovní oblasti vším tak, jako to lze pozorovat u vzduchu na zemi. Je třeba si tu představit moře proudícího citu. Utrpení a bolest, radost a nadšení proudí v této oblasti jako vítr a bouře ve vzdušném okruhu smyslového světa. Představme si bitvu, vybojovávanou na zemi. Stojí tu proti sobě nejen postavy lidí, jež může vidět smyslové oko, nýbrž i cit proti citu, vášně proti vášni; bolesti naplňují bojiště právě tak jako lidské postavy. Všechno, co tu žije jako vášně, bolest, radost z vítězství, není skutečností jen potud, pokud se zjevuje ve smyslově vnímatelných účincích; duchovní smysl si to uvědomuje jako dění vzdušného obvodu v „duchovní zemi“. Taková událost je v duchovním světě něco jako bouře ve světě fyzickém. A vnímání těchto událostí je možno srovnat se slyšením slov ve fyzickém světě. Proto se říká: Jako pozemskou bytost zahaluje a proniká vzduch, tak bytostmi a děním v duchovní zemi pronikají „vanoucí duchovní slova“.

V tomto duchovním světě jsou možné ještě další vjemy. Existuje tu i něco, co lze přirovnat k teplu a světlu fyzického světa. Je to sám svět myšlenek, jež proniká všechno v duchovní zemi, jako teplo proniká pozemské věci a bytosti. Myšlenky je si tu však třeba představovat jako živé, samostatné bytosti. To, co člověk uchopuje ve zjevném světě jako myšlenky, je pouze stínem toho, co žije jako myšlenkové bytosti v duchovní zemi. Představíme-li si lidskou myšlenku, vyzvednutou z člověka a jako činnou, jednající bytost, nadanou vlastním vnitřním životem, máme slabé zobrazení toho, co naplňuje čtvrtou oblast duchovní země. To, co člověk vnímá jako myšlenky ve svém fyzickém světě mezi narozením a smrtí, je pouze zjevením myšlenkového světa, jak se může utvářet pomocí tělesných nástrojů. Avšak všechny myšlenky, které znamenají ve fyzickém světě *obohacení*, mají svůj původ z této oblasti. U těchto myšlenek není třeba pomýšlet jen na ideje velkých vynálezců, geniálních osob; nýbrž u každého člověka můžeme vidět, jak má „nápad“, za něž nevděčí jen vnějšímu světu, ale jimiž tento vnější svět sám přetváří. City a vášně, podněcované ve vnějším světě, je třeba zasazovat do třetí oblasti duchovní země; avšak všechno to, co může žít v lidské duši tak, že se člověk stává tvořivým, že přetváří a oplodňuje své okolí, se ve své pravlastní, bytostně podobě stává zjevným ve čtvrté oblasti duchovního světa.

To, co existuje v páté oblasti, může být srovnáváno s fyzickým světlem. Je to *moudrost*, zjevující se ve své prapůvodní podobě. Do této oblasti patří bytosti, které vylévají do svého okolí moudrost, jako Slunce vylévá světlo na fyzické bytosti. Co je osvíceno touto moudrostí, se ukazuje ve svém pravém smyslu a významu pro duchovní svět, jako fyzická bytost ukazuje svou barvu, je-li osvícena světlem. - Existují ještě vyšší oblasti duchovní země; budou popsány na pozdějším místě tohoto spisu.

Do tohoto světa je po smrti ponořeno já s výtěžkem, jež si přináší ze smyslového života. Tento výtěžek je sjednocen s onou částí astrálního těla, která nebyla na konci očistné doby odhozena. Neboť odpadá jen ona část, která byla po smrti obrácena se svými žádostmi a přáními k fyzickému životu. Ponoření já do duchovního světa s tím, co si osvojilo ze světa smyslového, lze porovnat se zasazením semene do uzrávající země. Jako toto semeno přitahuje ze svého okolí látku a síly, aby se rozvinulo v novou rostlinu, tak je rozvoj a růst podstatou já, ponořeného do duchovního světa.

V tom, co některý orgán vnímá, se skrývá také síla, díky níž se tvoří tento orgán sám. Oko vnímá světlo, avšak beze světla by nebylo oka. Bytosti, které tráví svůj život v temnotě, nevytvářejí žádné nástroje k vidění. Tak je celý tělesný člověk vytvořen ze skrytých sil toho, co je vnímáno tělesnými články. Fyzické tělo je vystavěno silami fyzického světa, éther- né tělo silami světa života a astrální tělo z astrálního světa. Když já je přesazeno do duchovní země, setkává se právě s oněmi silami, jež zůstávají pro fyzické vnímání skryty. To, co je viditelné v první oblasti duchovní země, jsou duchovní bytosti, jež stále obklopují člověka a které také vystavěly jeho fyzické tělo. Ve fyzickém světě nevnímá tedy člověk nic jiného než zjevení duchovních sil, které vystavěly též jeho vlastní fyzické tělo. Po smrti je právě uprostřed těchto tvořivých sil samých, které se mu nyní ukazují ve své vlastní, předtím skryté podobě. Právě tak je v druhé oblasti uprostřed sil, z nichž pozůstává jeho étherné tělo; ve třetí oblasti proudí k němu moci, z nichž se vyčlenilo jeho astrální tělo. I z vyšších oblastí duchovní země mu nyní plyne to, z čeho je vystavěno v životě mezi narozením a smrtí.

Tyto bytosti duchovního světa působí nyní s tím, co si člověk přinesl s sebou jako plod předchozího života a co se nyní stává zárodkem. A tímto spolupůsobením je člověk znovu vybudován nejprve jako duchovní bytost. Ve spánku zůstávají fyzické a étherné tělo ve fyzickém světě; astrální tělo a já jsou sice mimo ně, ale ještě s nimi spojeny. Vlivy, jež přijímají v tomto stavu z duchovního světa, slouží jen k tomu, aby obnovily síly vyčerpané během bdění. Potom však, co bylo odloženo fyzické a étherné tělo a po očistě i ony části astrálního těla, které svými žádostmi souvisejí ještě s fyzickým světem, stává se všechno, co proudí z duchovního světa k já, něčím, co nejen vylepšuje, nýbrž i nově utváří. A po jistě době, o níž budeme hovořit v dalších částech tohoto spisu, vzniká kolem já astrální tělo, jež může znovu přebývat v étherném a fyzickém těle, jaké má člověk mezi narozením a smrtí. Člověk může znovu projít narozením a objevit se v novém pozemském životě, jenž do sebe nyní začlenil plod života předchozího. Člověk je svědkem znovuvýstavby astrálního těla až do jeho nového utvoření. Protože se mu moci „duchovní země“ nezjevují vnějšími orgány, nýbrž zevnitř, jako vlastní já ve vědomí sebe, může toto zjevení vnímat, dokud jeho mysl není ještě zaměřena na svět vnějšího vnímání. Od okamžiku, kdy je astrální tělo utvořeno nově, obrací se však tato mysl navenek. Astrální tělo si nyní znovu žádá vnější tělo étherné a fyzické. Tím se odvrací od zjevení v nitru. Proto teď dochází k jakémusi mezistavu, v němž člověk klesá do bezvědomí. Vědomí se může znovu vynořit ve fyzickém světě teprve tehdy, když se vytvoří orgány potřebné k fyzickému vnímání. V této době, kdy vědomí osvícené vnitřním vnímáním přestává, začíná se připojovat k astrálnímu tělu nové tělo étherné a člověk pak může opět vstoupit do fyzického těla. Na obou těchto připojeních by se mohlo podílet vědomě jen takové já, které vytvořilo ze sebe tvůrčí síly skryté v étherném a fyzickém těle - životního ducha a duchovního člověka. Pokud člověk není tak vyspělý, musejí řídit toto připojování bytosti, které pokročily ve svém vývoji dále než on sám. Astrální tělo je vedeno těmito bytostmi k rodičovskému páru, takže může být nadáno příslušným tělem étherným a fyzickým.

Dříve než dojde k přičlenění étherného těla, dochází k něčemu mimořádně důležitému pro člověka vstupujícího znovu do fyzického bytí. Člověk vytvořil totiž ve svém předchozím bytí rušivé síly, které se ukázaly při zpětném putování po smrti. Vraťme se k příkladu již uvedenému. V návalu hněvu způsobil člověk ve čtyřicátém roce svého předchozího života někomu bolest. Po smrti se setkal s touto bolestí druhého jako s rušivou silou vývoje vlastního já. A tak je tomu se všemi podobnými případy předchozího

života. Při návratu do fyzického života vystanou nyní tyto překážky vývoje znovu před já. Jako po smrti stál před lidským já jakýsi vzpomínkový obraz, tak se nyní před ním objevuje výhled do budoucího života. Člověk vidí opět takovýto obraz, který mu nyní ukazuje všechny překážky, jež musí odstranit, má-li jeho vývoj pokračovat. A to, co takto vidí, se stává východiskem sil, které musí člověk vzít sebou do nového života. Obraz bolesti, kterou způsobil druhému, se stává silou, díky níž já, když znovu vstupuje do života, může tuto bolest opět napravit. Tak tedy působí předchozí život určujícím způsobem na život nový. Činy tohoto nového života mají svou příčinu do jisté míry v činech života předešlého. Tuto zákonitou souvislost dřívějšího bytí s pozdějším lze považovat za *zákon osudu*-, obvykle se označuje výrazem „karma“, vypůjčeným z východní moudrosti.

Výstavba nové tělesné souvislosti není však jedinou činností, která přísluší člověku mezi smrtí a novým zrozením. Během této výstavby žije člověk mimo fyzický svět. Tento svět však pokračuje během této doby ve svém vývoji dále. Země mění svou tvář během poměrně krátkých časových úseků. Jak to vypadalo před několika tisíci lety v oblastech, které dnes zaujímá Německo? Když se člověk objevuje na Zemi v novém životě, nevypadá Země zpravidla nikdy tak, jako v době jeho posledního života. Zatímco byl mimo Zemi, změnilo se všechno možné. V této změně její tvárnosti působí rovněž skryté síly. Působí z téhož světa, v němž se nachází člověk po smrti. A on sám musí na přetváření Země spolupůsobit, což může jenom pod vedením vyšších bytostí, dokud si vývojem životního ducha a duchovního člověka neosvojil jasné vědomí o souvislosti duchovního bytí s jeho výrazem v bytí fyzickém. Spolutvoří však na proměně pozemských poměrů. Lze říci, že lidé přetvářejí v době mezi smrtí a novým zrozením Zemi tak, aby se její poměry hodily k tomu, co se vyvinulo v nich samých. Pozorujeme-li v určitém okamžiku nějaké pozemské místo a po dlouhé době znovu ve zcela změněném stavu, pak jsou síly, které tuto změnu přivodily, u zemřelých lidí. Takto jsou ve spojení se Zemí i mezi smrtí a novým zrozením. Nadsmyslové vědomí vidí ve všem fyzickém bytí zjevení skrytého duchovna. Pro fyzické pozorování působí na přetváření Země světlo Slunce, proměny klimatu a podobně. Pro nadsmyslové pozorování vládne v paprsku světla, který dopadá ze Slunce na rostlinu, síla mrtvých lidí. Toto pozorování si uvědomuje, jak se kolem rostliny vznášejí lidské duše, jak proměňují půdu apod. Člověk není po smrti obrácen jen sám k sobě, k přípravě na svůj vlastní nový pozemský život. Nikoli, je povolán, aby duchovně tvořil na vnějším světě, jako je povolán, aby v životě mezi narozením a smrtí v něm tvořil fyzicky.

Nejen že však působí život lidí z duchovního světa na poměry fyzického světa, nýbrž naopak i činnost ve fyzickém životě má své účinky v duchovním světě. Příklad může znázornit, co se v tomto smyslu děje. Mezi matkou a dítětem je pouto lásky. Tato láska vychází z přitažlivosti mezi oběma, která má své kořeny v silách smyslového světa. Během doby se však proměňuje. Ze smyslového pouta se stává stále více pouto duchovní. A toto pouto není utkáváno jen pro fyzický svět, nýbrž i pro duchovní svět. I s jinými poměry je tomu tak. To, co je ve fyzickém světě utkáno duchovními bytostmi, zůstává zachováno v duchovním světě. Přátelé, kteří se niterně spojili v životě, patří k sobě i v „duchovní zemi“ a po odložení těl jsou ještě v mnohem vřelejším společenství než ve fyzickém životě, neboť jako duchové jsou tu jeden pro druhého tak, jak to bylo výše popsáno u zjevení duchovních bytostí druhým bytostem v nitru. A pouto, jež bylo utkáno mezi dvěma lidmi, vede je i v novém životě opět k sobě. Proto se musí mluvit v nejoprávněnějším smyslu slova o vzájemném znovunalézání se lidí po smrti.

To, co se událo jednou s člověkem mezi narozením a smrtí a od smrti k novému zrození, se opakuje. Člověk se vrací vždy znovu na zem, když plod, který si vydobyl ve fyzickém životě, v duchovní zemi dozrál. Neexistuje však opakování bez začátku a konce, neboť člověk přešel kdysi z jiných forem bytí do forem, jež probíhají naznačeným způsobem, a přejde v budoucnosti opět k jiným formám. Výhled na tyto přechodné stupně se naskytne, až bude ve smyslu nadsmyslového vědomí v další části vylíčen vývoj vesmíru v souvislosti s člověkem.

Procesy mezi smrtí a novým zrozením jsou pro vnější smyslové pozorování přirozeně ještě skrytější než duchovno, které je základem zjevného bytí mezi narozením a smrtí. Toto smyslové pozorování může z této části skrytého světa vidět účinky jen tam, kde vstupují do fyzického bytí. Musí být pro ně otázkou, zda člověk, který vstupuje narozením do bytí, přináší s sebou něco z toho, co nadsmyslové poznání popisuje jako procesy mezi předchozí smrtí a narozením. Nalezne-li někdo ulitu, v níž již není zvíře, pak přece jen uzná, že tato ulita vznikla činností zvířete a nemůže věřit, že její formu složily pouhé fyzické síly. Právě tak

může někdo, kdo pozoruje život člověka a zjistí něco, co z *tohoto* života nemůže pocházet, rozumně připustit, že pochází z toho, co popisuje věda o nadmyslnu, jestliže se tím osvětlí to, co je jinak nevysvětlitelné. Tak by mohlo i zde smyslově-rozumové pozorování shledat neviditelné příčiny pochopitelnými na základě viditelných účinků. A kdo pozoruje život zcela nepředpojatě, tomu to vyplyne jako správný závěr vždy více s každým novým pozorováním. Jde jen o to, nalézt správné hledisko pro pozorování účinků v životě. Kde jsou například účinky toho, co nadmyslové poznání líčí jako procesy doby očisty? Jak se projevuje účinek toho, co má podle údajů duchovního bádání člověk prožívat po této očistné době v čistě duchovní oblasti?

Záhad se vnučuje každému vážnému, hlubokému pozorování života v této oblasti dost a dost. Vidíme, jak jeden člověk se narodil v bídě a nouzi, vybaven jen nepatrným nadáním, takže se zdá být předurčen skutečnostmi, danými jeho zrozením, k bědnému živení. Jiný je od prvního okamžiku svého života chován a hýčkán péčí rukou i srdcí; vyvíjejí se u něho skvělé schopnosti; má vlohy k plodnému, uspokojivému životu. Vzhledem k těmto otázkám se může uplatnit dvojí protikladné smýšlení. Jedno bude lpět na tom, co vnímají smysly a co může pochopit rozum, který se o tyto smysly opírá. V tom, že jeden člověk se narodil do štěstí a druhý do neštěstí, nebude toto smýšlení vidět žádnou otázku. I když nepoužije slovo „náhoda“, nepomyslí na to, aby předpokládalo nějakou zákonitou souvislost, která to způsobuje. A pokud jde o vlohy a nadání, bude se držet tento druh představ toho, co bylo „zdeděno“ od rodičů, prarodičů a jiných předků. Bude odmítat hledání příčin v duchovních procesech, které prožil člověk sám před svým narozením - mimo dědičnou linii svých předků - a jimiž si utvářel své vlohy a nadání.

Jiné smýšlení se bude cítit takovýmto pojetím neuspokojeno. Bude říkat; I ve zjevném světě se přece neděje nic na určitém místě nebo v určitém okolí, aniž bychom museli předpokládat příčiny, proč tomu tak je. I když člověk v mnoha případech tyto příčiny ještě neprobádal, přesto existují. Alpská květina neroste v nížině. Má v sobě něco, co ji spojuje s alpskou krajinou. Právě tak musí být v člověku něco, co ho vede k narození v určitém okolí. S pouhými příčinami ve fyzickém světě tady nevystačíme. Pro toho, kdo přemýšlí hlouběji, je tomu tak, jako kdyby skutečnost, že někdo někoho udeřil, neměla být vysvětlována jeho city, ale fyzickým mechanismem jeho ruky.

Právě tak neuspokojivé musí být pro toto smýšlení všechno vysvětlování vloh a nadání z pouhé „dědičnosti“. Lze o ní, pravda, říkat: Pohleďte, jak se určité vlohy dědí v rodinách dále. Po dva a půl století se dědily hudební vlohy u členů *Bachovy* rodiny. Z rodiny *Bernouilli* pochází osm matematiků, kteří byli ve svém dětství zčásti určeni k jinému zaměstnání. Avšak „zdeděné“ nadání je pudilo pokaždé k rodinnému povolání. Může se dále poukazovat na to, že přesné zkoumání v řadě předků určité osobnosti by mohlo zjistit, že se tak či onak projevilo nadání této osobnosti u předků, a že je pouze souhrnem těchto zděděných vloh.

Kdo smýšlí naznačeným jiným způsobem, nenechá jistě tyto skutečnosti bez povšimnutí; nemohou mít však pro něj stejnou hodnotu jako pro toho, kdo se chce při svém vysvětlování opírat jen o procesy ve smyslovém světě. Poukáže přitom na to, že se zděděné vlohy mohou samy o sobě shrnovat v ucelenou osobnost právě tak málo, jako se mohou kovové součástky hodin samy od sebe zformovat v hodiny. A namítne-li mu někdo, že kombinace vloh může vzniknout spolupůsobením rodičů, že tedy může jaksí nahradit hodináře, pak odpoví: Podívejte se nepředpojatě na ono zcela nové, co je dáno s každou dětskou osobností; to nemůže pocházet od rodičů, prostě proto ne, že se to u nich nevyskytuje.

Nejasné myšlení může vyvolat v této oblasti mnoho zmatků. Nejhorší je, když zastánci prvního smýšlení představují zastánce druhého jako odpůrce toho, co se přece opírá o „jisté skutečnosti“. Těmto druhým však nemusí přicházet vůbec na mysl, aby těmto skutečnostem upírali jejich pravdu nebo jejich hodnotu. Plně například rovněž uznávají, že se v některé rodině „dědí“ určitá duchovní vloh, ba i duchovní zaměření, a že jisté vlohy se mohou shrnovat a kombinovat v určitém potomku a vytvářet významnou osobnost. Mohou i připustit, když se jim říká, že nejvýznamnější jméno stojí zřídka na začátku, spíše na konci pokrevní spřízněnosti. Nemělo by se jim však vytykat, jsou-li nuceni odvozovat z toho zcela jiné myšlenky než ti, kteří chtějí setrávat jen u smyslových skutečností. Těmto posledním lze totiž odpovědět: Člověk jistě vykazuje znaky svých předků, neboť duchovně-duševní bytost, která vstupuje zrozením do fyzického bytí, si tvoří svou tělesnost z toho, co zdědila. Tím však ještě není řečeno nic jiného, než že

bytosť nese vlastnosti prostredia, do nehož se ponořila. Je to jistě zvláštní, triviální srovnání, ale nezaujatý člověk mu nebude odírat oprávnění, řekneme-li: To, že lidská bytosť se halí do vlastností svých předků, dokazuje původ osobitých vlastností této bytosti právě tak málo, jako kdyby o vnitřním charakteru člověka měla svědčit skutečnost, že je mokřý, protože spadl do vody. A dále lze říci: Jestliže nejvýznamnější jméno stojí na konci pokrevní spřízněnosti, pak to ukazuje, že nositel tohoto jména potřeboval tuto pokrevní spřízněnost, aby si mohl vytvořit tělo, jež bylo nutné pro rozvoj celé jeho osobnosti. Nedokazuje to však vůbec nic pro „dědičnost“ význačných vlastností této osobnosti, ba pro zdravou logiku dokazuje tato skutečnost pravý opak. Kdyby se totiž osobní dary dědily, pak by musely stát na začátku pokrevní spřízněnosti a odtud se pak dědit na potomky. Právě proto však, že stojí na konci, jsou důkazem toho, že se nedědí.

Není však pochyby o tom, že na straně těch, kdo mluví o duchovních příčinách v životě, se rovněž přispívá ke zmatku. Tito lidé totiž hovoří často příliš všeobecně, neurčitě. Lze jistě srovnávat tvrzení, že se kovové součástky hodin samy skládají v hodiny, s tím, když se říká, že osobnost člověka je shrnutím zděděných znaků. Musí se však rovněž připustit, že s mnoha tvrzeními o duchovním světě tomu není jinak, než když někdo říká, že kovové části hodin se nemohou samy složit tak, aby se tím posouvaly ručičky, že tu tedy musí být něco duchovního, co toto posouvání obstarává. Proti tomuto tvrzení stojí ovšem na mnohem pevnější půdě ten, kdo říká: Já se nestarám o žádnou „mystickou“ bytosť, která posouvá ručičky; snažím se poznat mechanické souvislosti, jimiž je posouvání ručiček způsobeno. Nejde totiž vůbec o to, pouze vědět, že za nějakým mechanismem, například hodinami, stojí něco duchovního (hodinář), nýbrž významné může být jedině to, že poznáváme myšlenky, které *předcházely* zhotovení hodin v duchu hodináře. Tyto myšlenky můžeme znovu nalézt v mechanismu.

Každé pouhé snění a fantazírování o nadmyslnu přináší jen zmatek, neboť není schopno uspokojit protivníky. Ti mají pravdu, když říkají, že toto všeobecné odkazování na nadmyslové bytosti nijak nepodporuje pochopení skutečností. Jistě tito protivníci mohou říkat totéž i o *určitých* údajích duchovní vědy. Pak se ale může poukázat na to, jak se ve zjevném životě ukazují účinky skrytých duchovních příčin. Lze říci: Dejme tomu, že by mohlo být správné to, co zjistilo pozorováním duchovní bádání, že člověk prošel po své smrti dobou očisty a že během ní duševně *prožil*, jakou překážkou dalšího vývoje je čin, kterého se dopustil v předchozím životě. Když tuto překážku prožíval, vytvořil se v něm pud zlepšit následky tohoto činu. Tento pud si přináší s sebou do nového života. A existence tohoto pudu přitahuje jeho bytosť na místo, kde je toto zlepšení možné. Povšimneme si souhrnu takovýchto pudů, a zjistíme příčinu osudového okolí, do nehož se člověk rodí.

Právě tak tomu může být s jiným údajem. Předpokládejme, že je správné, když duchovní věda říká, že se plody uplynulého života vtělují do duchovního zárodku člověka a že „duchovní země“, v níž se člověk mezi smrtí a novým zrozením nachází, je oblastí, v níž tyto plody zrají, aby se, proměněné ve vlohy a schopnosti, objevily v novém životě a utvářely osobnost tak, že se jeví jako účinek toho, co získala v předchozím životě.

Kdo s těmito předpoklady pozoruje nezaujatě život, tomu se ukáže, že jimi může být uznávána celá smyslová skutečnost ve svém plném významu a pravdě, že se však zároveň stává pochopitelným všechno to, co musí při pouhém stavění na smyslových skutečnostech zůstat stále nepochopitelným tomu, jehož smýšlení je zaměřeno k duchovnímu světu. A především zmizí každá nelogičnost, jako byla ona dříve naznačená: Protože nejvýznamnější jméno stojí na konci pokrevní spřízněnosti, musel jeho nositel své nadání zdědit. Život se stává logicky pochopitelným díky nadmyslovým skutečnostem, zprostředkovaným duchovní vědou.

Svědomitý hledač pravdy, který se chce orientovat ve skutečnostech bez vlastní zkušenosti v nadmyslovém světě, může však vznést ještě jednu závažnou námitku. Může totiž tvrdit, že je nepřijatelné přijímat existenci nějakých skutečností prostě z toho důvodu, že se tím vysvětlí něco, co je jinak nevysvětlitelné. Tato námitka nemá pro toho, jenž zná příslušné skutečnosti z vlastní zkušenosti, jistě žádný význam. A v následujících částech tohoto spisu bude udána cesta, na níž je možno z vlastního zážitku poznat nejen jiné duchovní skutečnosti, zde popisované, nýbrž i zákon duchovních příčin lidského života.

Pro každého však, kdo nechce tuto cestu nastoupit, může tato námitka význam mít. A to, co může být řečeno proti ní, je cenné i pro toho, kdo se rozhodl sám naznačenou cestou jít. Neboť přijme-li to někdo správným způsobem, pak je to *nejlepší* první krok, který lze na této cestě učinit.

Je totiž naprosto pravda: To, o čem člověk nemá jinak žádnou vědomost, nemá přijímat jen proto, že si tím může vysvětlit něco, co jinak zůstává nevysvětlitelné. Ale v případě uvedených duchovních skutečností je tomu přece jen jinak. Když je člověk předpokládá, pak to má nejen intelektuální následek, že se tím život stává pochopitelnějším, nýbrž přijetím takových předpokladů do svých myšlenek prožívá člověk ještě něco jiného. Představme si tento případ: Člověk se setká s něčím, co v něm vyvolává trapné pocity. Může se k tomu postavit dvojným způsobem. Může tu záležitost prožívat jako něco, co se ho trapně dotýká a oddat se tomuto trapnému pocitu, upadnout možná i v bolest. Může se však k tomu postavit i jinak. Může si říci: Ve skutečnosti jsem já sám vytvořil v minulém životě v sobě sílu, která mne postavila před tuto událost, ve skutečnosti jsem si tu věc způsobil sám. A může nyní podnítit v sobě všechny pocity, které jsou následkem takové myšlenky. Samozřejmě musí být tato myšlenka prožívána s nejdokonalejší vážností a vši možnou silou, má-li mít takovýto následek pro život pocitů a citů. Kdo to dokáže, získá zkušenost, kterou lze nejlépe znázornit přírovnáním. Dejme tomu, že by dva lidé dostali do ruky tyčinku pečutního vosku. Jeden z nich by se pustil do intelektuálních úvah o „vnitřní povaze“ tyčinky. Tyto úvahy mohou být velmi chytré; neprojeví-li se tato vnitřní povaha ničím, může mu někdo klidně namítnout, že je to snění. Druhý však bude třít pečutní vosk kusem látky a pak ukáže, že tyčinka přitahuje malá tělíčka. Je závažný rozdíl mezi myšlenkami, které prošly hlavou prvního člověka a podnítily ho k úvahám, a myšlenkami druhého. Myšlenky prvního člověka nemají žádný skutečný následek, myšlenky druhého vyvolaly však ze skrytosti sílu, tedy něco skutečného.

Tak je tomu i s myšlenkami člověka, který si představuje, že si dřívějším životem vtiskl sám do sebe sílu k setkání s určitou událostí. Tato pouhá představa v něm podněcuje skutečnou sílu, díky níž se může setkat s událostí zcela jiným způsobem, než kdyby tuto představu neměl. Osvětluje se mu tak podstata této události, kterou by jinak musel uznávat jen jako náhodu. A nahlédne bezprostředně: Měl jsem správnou myšlenku, neboť tato myšlenka měla sílu odhalit mi skutečnost. Opakuje-li někdo takové vnitřní procesy, stávají se mu ustavičně prostředkem vnitřního růstu síly, a prokazují tak svou správnost svou plodností. A tato správnost se ukazuje postupně dostatečně silně. V duchovním, duševním i fyzickém smyslu působí tyto procesy na život uzdravujícím, ba v každém ohledu přínosným způsobem. Člověk si uvědomuje, že se tak správně staví do životní souvislosti, zatímco se oddává iluzi, když bere v úvahu jen jeden život mezi narozením a smrtí. Dík naznačenému vědění se člověk stává duševně silnějším.

Takovýto čistě vnitřní důkaz duchovní příčinnosti si může ovšem zjednat každý jen sám ve svém vnitřním životě. Každý jej však také může mít. Kdo si ho nezjednal, nemůže ovšem jeho průkaznost posuzovat. Kdo si ho zjednal, bude o něm také již sotva pochybovat. Není také vůbec třeba se divit, že tomu tak je. Neboť to, co tak těsně souvisí s vnitřní bytostí, s osobností člověka, může být přirozeně dostatečně prokazováno jen v nejnějnějším prožívání.

Naproti tomu nelze ovšem tvrdit, že s touto záležitostí si musí poradit každý sám, protože odpovídá vnitřnímu zážitku, a že nemůže být věcí duchovní vědy. Každý musí mít jistě ten zážitek sám, jako každý musí sám pochopit důkaz matematické věty. Ale cesta, na níž může být zážitku dosaženo, je platná pro všechny lidi, jako je pro všechny platná metoda důkazu nějaké matematické věty.

Není třeba popírat, že právě uvedený důkaz posilujícím účinkem příslušných myšlenek je - vyjímaje přirozeně nadmyslová pozorování - jediným důkazem, který ob stojí před každou nepředpojatou logikou. Všechny ostatní úvahy jsou jistě velmi významné; všechny však budou mít v sobě něco, na čem protivník může nalézt příčinu k výtkám. Kdo si však osvojil dosti nepředpojatý pohled, nalezne u člověka již v možnosti a existenci výchovy něco, co má logicky působící průkaznost toho, že v tělesné schráně se propracovává k bytí duchovní bytost. Srovná zvíře s člověkem a řekne si: U zvířete se objevují zrozením vlastnosti a schopnosti pro ně směrodatné jako něco v sobě určitého, co zřetelně ukazuje, jak je předurčeno dědičností a jak se rozvíjí působením vnějšího světa. Podívejme se, jak malé kuřátko provádí již od narození různé životní úko-

ny. U člověka však výchovou vstupuje ve vztah k jeho vnitřnímu životu něco, co může být bez jakékoli souvislosti s dědičností. A může být schopen si účinky těchto vnějších vlivů osvojit. Kdo vychovává, ví, že těmto vlivům musejí vycházet vstříc síly z nitra člověka; pokud tomu tak není, pak je všechno školení a výchova bez významu. Před nezaujatým vychovatelem se dokonce velmi ostře rýsuje hranice mezi zděděnými vlohami a vnitřními silami člověka, které těmito vlohami prosvítávají a které pocházejí z dřívějších životů. Pro tyto věci nelze jistě uvádět tak „závažné“ důkazy, jako váhou pro určité skutečnosti fyzikální. Ale zato jsou tyto věci právě intimitami života. A tomu, kdo má pro to smysl, jsou i tyto nehmatatelné doklady průkazné, dokonce průkaznější než hmatatelná skutečnost. Kdo je schopen pohlížet na to, co je podstatné, pro toho není námitkou, že i zvířata lze cvičit, že tedy mohou získávat výchovou do jisté míry jisté vlastnosti a schopnosti. Neboť nehledě k tomu, že ve světě existují všude přechody, výsledky drezúry zvířete nijak nesplývají stejným způsobem s jeho osobní bytostí jako u člověka. Zdůrazňuje se dokonce, že schopnosti získané domácími zvířaty drezurou v soužití s člověkem se dědí, tj. působí ihned druhově, nikoli osobně. Darwin popisuje, jak psi aportují, aniž by se tomu učili nebo to viděli. Kdo by chtěl tvrdit něco podobného o lidské výchově?

Existují ovšem myslitelé, kteří se svým pozorováním pozvedají nad názor, že člověk je sloučeninou čistě zděděných sil zvenčí. Dospívají až k myšlence, že tělesnému bytí předchází a je utváří duchovní bytost, individualita. Avšak mnozí z nich přece jenom nenacházejí možnost pochopit, že existují opětovné pozemské životy a že v bytí mezi těmito životy jsou spoluutvářejícími silami plody životů předchozích. Z řady těchto myslitelů budiž jeden uveden. *Immanuel Hermann Fichte*, syn velkého Fichteho, uvádí ve své „Antropologii“ pozorování (Brockhaus, Lipsko 1860, str. 528), jež ho dovedla k tomuto výslednému úsudku: „Rodiče *nejsou* ploditeli v úplném smyslu; poskytují organickou látku a nejen tuto, nýbrž zároveň i ono prostřední, smyslově-duševní, jež se projevuje temperamentem, zvláštním zabarvením mysli, určitou specifikací pudů apod., jejichž společným pramenem je „fantazie“ v onom širším, námi prokázaném smyslu. Ve všech těchto elementech osobnosti je patrné smíšení a zvláštní spojení rodičovských duší; vysvětlovat je jako pouhý produkt plození je proto zcela důvodné, zvláště když je plození chápáno, pro což jsme se museli rozhodnout, jako skutečný duševní děj. Ale vlastní, uzavírající střed osobnosti tu právě chybí. Neboť při pronikavějším pozorování se ukáže, že i ony duševní vlastnosti jsou jen schránou a *nástrojem*, aby v sobě uchopily vlastní, duchovní, ideální vlohy člověka, že jsou schopné je podporovat nebo brzdit v jejich vývoji, rozhodně však neschopné je ze sebe vytvořit.“ A dále se tu říká: „Každý člověk preexistuje svou základní podobou; neboť z duchovního hlediska se žádné individuum nerovná druhému, tak jako se jeden *zvířecí druh* nerovná ostatním“ (str. 532).

Tyto myšlenky dospívají jen tak daleko, že nechávají do fyzické tělesnosti člověka vstoupit duchovní bytost. Protože však její utvářející síly nejsou odvozovány z příčin dřívějších životů, musela by pokaždé, když vzniká osobnost, tato duchovní bytost vzcházet z božského prazákladu. Za tohoto předpokladu by však nebylo možné vysvětlit spřízněnost mezi vlohami, prodírajícími se z lidského nitra, a tím, co proniká během života k tomuto nitru z vnějšího pozemského okolí. Lidské nitro, jež by pocházelo pro každého jednotlivého člověka z božského prazákladu, by muselo stát zcela cizí vůči tomu, s čím se setkává v pozemském životě. Nebude tomu tak jen tehdy, když toto lidské nitro bylo s vnějším světem již spojeno, když v něm nežije poprvé. Tak tomu také skutečně je. Nepředpojatý vychovatel může zřetelně vnímat: Z výsledků pozemského života přináším svému chovanci něco, co je sice jeho pouze zděděným vlastnostem cizí, co však na něj přesto působí tak, jakoby při práci, z níž tyto výsledky pocházejí, již někdy byl. Jen opětovné pozemské životy v souvislosti se skutečnostmi v duchovní oblasti mezi pozemskými životy, vyloženými duchovním bádáním: jen toto všechno může podat uspokojivé vysvětlení všestranně pozorovaného života současného lidstva.

Výslovně budiž zde řečeno „současného“ lidstva. Neboť duchovní bádání ukazuje, že oběh pozemských životů skutečně jednou začal a že kdysi měla duchovní bytost člověka jiné podmínky než dnes pro vstup do

tělesné schrány. V následujících kapitolách se obrátíme nazpět k tomuto pravěkému stavu lidské bytosti. Až se z výsledků duchovní vědy ukáže, jak dosáhla tato lidská bytost své dnešní podoby v souvislosti s vývojem Země, bude možno ještě přesněji poukázat na to, jak duchovní bytostné jádro člověka vniká z nadmyslových světů do tělesných schrán a jak se tvoří duchovní zákon příčinnosti, „lidský osud“.

GA 13